PÄÄKIRJOITUS

Havaintoja tutkijankoulutuksesta Suomessa[1]

Mikko Leppämäki
Ph.D., Johtaja
Helsingin kauppakorkeakoulu, Rahoituksen valtakunnallinen tutkijakoulu (RAHA)

Tämän vuoden alussa tuli kuluneeksi 10 vuotta siitä, kun Opetusministeriön tukemat tutkijakoulut aloittivat toimintansa.[2] Tutkijakoulujärjestelmän tavoitteiksi oli asetettu mm. tutkijankoulutuksen laadun kohottaminen, tutkijankoulutuksen tehostaminen, keskimääräisen väittelyiän alentaminen ja tutkijanuran ammattimaistaminen.

Tutkijakoulutuksen tavoitteiden toteutumisesta on tehty arviointeja ja kyselyjä. Niiden mukaan tutkijakoulujärjestelmä on onnistunut täyttämään melko hyvin useimmat sille asetetut tavoitteet. Näkyvin osa tehostuneesta tutkijankoulutuksesta ovat merkittävästi kasvaneet tohtorintutkintojen määrät. Kun vuonna 1994 Suomessa valmistui 765 tohtoria, niin viime vuonna vastaava luku oli 1399.

Pohdin tässä kirjoituksessa lyhyesti kolmea tutkijankoulutukseen liittyvää teemaa; (i) tehostuneen tutkijankoulutuksen ja yliopistojen nykyisen virkarakenteen suhdetta, (ii) tutkijankoulutuksen ”sisältöongelmaa” ja (iii) ”kahdenlaisten” tohtoreiden tuottamista.

Yksi tutkijakoulujärjestelmän osatavoite on ollut tutkijanuran ammattimaistaminen. Ajatuksena on ollut luoda järjestelmä, jossa jatko-opinnot ja väitöskirjan tekeminen muodostavat tutkijanuran ensimmäisen vaiheen esimerkiksi Opetusministeriön rahoittamana tutkijakoulutettavana. Väittelyn jälkeen tohtori voi jatkaa tutkijan uraa pätevöitymällä Suomen Akatemian tutkijatohtorin tai muulla vastaavalla post doc-tutkijan paikalla. Myös jotkut yliopistot ja tutkimusryhmät ovat perustaneet määräaikaisia pätevöitymisvirkoja nuorille tohtoreille.

Tutkijauran alkuvaiheen osalta tavoitteena ollut tutkijanuran ammattimaistaminen on onnistunut melko hyvin. Sitä vastoin on yllättävää, että yliopistojen virkarakenne (ja opetus-

[1] *Kirjoittaja toimi Kansantaloustieteen valtakunnallisen jatkokoulutusohjelman (KAVA) johtajana ajalla 1.1.2002–31.7.2004 ja on tällä hetkellä KATAJAn yhteydessä toimivan Rahoituksen valtakunnallisen tutkijakoulun (RAHA) johtaja. Kiitän professori Mikko Puhakkaa hyödyllisistä kommenteista. Tässä kirjoituksessa esitetyt näkemykset ja tulkinnat ovat ainoastaan kirjoittajan omia.*

[2] *Jo tätä ennen Suomessa oli toimintansa aloittanut esim. KAVA, jonka toiminta vuoden 1995 alusta pitäen laajeni Opetusministeriön tukemalla tutkijakoululla.*

ja tutkimusvirkojen määrä) on pysynyt samaan aikaan jokseenkin muuttumattomana. Toki pientä kasvua on tapahtunut, mutta se on ollut varsin maltillista valmistuneiden tohtoreiden määrään nähden. Valtaosa valmistuneista tohtoreista työskentelee erilaisissa määräaikaisissa ja tyypillisesti ulkopuolisella rahalla rahoitetuissa projekteissa.

Ongelmana on, että tutkijanuran alkuvaiheen jälkeen mitään pysyvää työsuhdetta yliopistolla ei satunnaisesti avautuvia professuureja lukuun ottamatta ole odotettavissa. Varmuudella luvassa on vain epävarmuutta. Yliopistojen nykyinen virkajärjestelmä ei takaa edes kaikkein lahjakkaimmille ja motivoituneimmille ennustettavaa, omiin ansioihin perustuvaa työuran hallintaa.

Suomalaisista yliopistoista puuttuu kannustava ”tenure track”-järjestelmä. Se motivoisi ja takaisi sen, että nykyistä huomattavasti suuremmalla varmuudella väitellyt tutkija voisi vaikuttaa omaan urakehitykseensä. On selvää, että ennakoitavan urakehityksen puuttuminen ei ainakaan lisää akateemisen uran houkuttelevuutta, ja joissain tapauksissa se saattaa olla tärkein syy, mikä ajaa lahjakkaita tohtoreita yliopistojen ulkopuolelle. Aika ajoin ”tenure track”-järjestelmä nousee keskusteluissa esille, mutta mitään konkreettista koko yliopistojen virkajärjestelmää koskevaa uudistusta tältä osin ei tietääkseni ole tulossa. Miksi ei?

Valmistuville tohtoreille ei ole tarjolla (edes pitkällä aikavälillä) varmuudella muita kuin määräaikaisia tutkijan töitä erilaisissa projekteissa tai viransijaisuuksien hoitamisia. Tässä yhteydessä voi nousta esille sellainenkin ajatus, että voisiko jatkuva epävarmuus työpaikan jatkuvuudesta heijastua negatiivisesti esimerkiksi opetuksen laatuun, sillä opetuksellisilla ansioillahan ei tunnetusti ole juurikaan painoa korkeimpien akateemisten virkojen (professuurien) täytössä.

Voisiko yliopistosektoria vaivaavalla määräaikaisten opetus- ja tutkimusvirkojen isolla osuudella olla jotain tekemistä sen kanssa, että perustutkinto-opiskelijoiden opintoajat ovat varsin pitkiä ja läheskään kaikki yliopistoihin hyväksytyt opiskelijat eivät koskaan valmistu? Ehrenberg ja Chang (2004) osoittavat, että Yhdysvalloissa osa-aikaisen ja ei-vakinaisen (non-tenure track) opetus- ja tutkimushenkilökunnan osuuden merkittävällä kasvulla viimeisen 20 vuoden aikana on negatiivinen vaikutus yliopisto-opiskelijoiden valmistumisasteisiin. Nämä vaikutukset ovat kaikkein suurimpia julkisesti rahoitetuissa yliopistoissa. En tiedä, onko asiaa tutkittu Suomessa – syytä ehkä olisi.

Opetusministeriön meneillään olevassa tutkijakouluhaussa on korostetusti esillä valmistuvien tohtoreiden työelämävalmiuksien kehittäminen.[3] Ajatuksena on, että tohtorikoulutuksen sisältöä tulisi kehittää niin, että se paremmin ottaisi huomioon työelämän odotuksia ja tarjoaisi niitä taitoja, joita työelämässä tarvitaan. Asia on tietenkin ajankohtainen, sillä jo tällä hetkellä iso osa ja jatkossa valtaosa valmistuvista tohtoreista tulee sijoittumaan yliopistosektorin ulkopuolelle. Perinteisesti yritysmaailma ja julkinen sektori Suomessa eivät ole kuitenkaan työllistäneet merkittävästi tohtoreita.

Mistä sitten johtuu se, että Suomessa yliopistosektorin ulkopuolella ei ole ollut merkittävästi kysyntää tohtoreille? Syyn voisi ajatella löytyvän kolmesta asiasta. Ensinnäkin onko niin, että yritysmaailma ja julkinen sektori pois

[3] *Ks. myös Lajunen (2004) ja Raivio (2004) työelämävalmiuksien huomioimisesta tohtorikoulutuksessa.*

lukien yliopistosektori ovat olleet niin ”tyhmiä”, että ne eivät ole vastoin omaa etuaan ymmärtäneet palkata tohtoreita? Vai onko niin, että tohtorikoulutuksen sisältö on jollain tavalla ”epäkuranttia” ja ei näin ollen anna riittäviä valmiuksia toimia työelämässä ylipistosektorin ulkopuolella? Vai onko loppujen lopuksi syy niinkin yksinkertainen, että yliopistojen ulkopuolella on sittenkin vain suhteellisen rajallinen määrä sellaisia tehtäviä, joissa tohtorin tutkinto ja sen kautta saavutetut tiedot ja taidot tuovat aidosti lisäarvoa hyvin koulutettuun maisteriin verrattuna?

On selvää, että ensimmäinen selitys ei voi olla oikea, mutta kahden jälkimmäisen mahdollisen selityksen välillä ei ole mielestäni selvää, että syy tohtoreiden vähäiseen työllistymiseen yliopistosektorin ulkopuolelle löytyy siitä, että tohtorikoulutuksen sisältö ei anna riittäviä valmiuksia toimia työelämässä. Tutkittua tietoa minulla ei asiasta ole, mutta olisin taipuvainen uskomaan, että kolmas mahdollinen selitys voi pitää sisällään merkittävää selitysvoimaa. On tietenkin niin, että eri tieteenalojen välillä on huomattavia eroja, joten yhden selityksen löytäminen on mahdotonta.

On totta, että meneillään oleva työelämän ja tuotantotoiminnan murros, joka näkyy matalan koulutustason työpaikkojen siirtymisenä valtakunnan rajojen ulkopuolelle, tulee jatkossa entisestään korostamaan korkeasti koulutettujen (myös tohtoreiden) henkilöiden suhteellista painoarvoa aktiivisessa työvoimassa. Missä määrin näin tapahtuu ja millaiseksi tohtoreiden tarve tulevaisuudessa muodostuu, on tällä hetkellä vain arvailujen varassa.

Tutkijakoulutuksessa voi kyllä olla sisältöongelmia siltä osin, että joillakin tieteenaloilla tohtorinkoulutus on vieläkin käytännössä sama asia kuin itse väitöskirjan kirjoittaminen. Jatko-opinnot ovat vain ikävä muodollisuus, jotka parhaimmassa (lue pahimmassa) tapauksessa voidaan hoitaa kirjallisuusreferaatein. Uskon, että niillä aloilla, joilla jatkokoulutustoiminta on organisoitu vaativien tohtorikoulutuskurssien ja tutkimusseminaarien ympärille ja joiden jatko-opiskelijat tekevät tutkimusvierailuja ulkomaisiin yliopistoihin ja esiintyvät kansainvälisissä konferensseissa opitaan työelämävalmiudet osana normaalia jatkokoulutusta, mikäli niitä ei ole jo opittu aiemmin. Tuntuisi luontevammalta, että työelämävalmiuksien opettaminen ja niiden varmistaminen olisi tätä nykyä jo olennainen osa kandidaatti- ja maisteriopintoja.

Suomessa kuulee usein todettavan, että tohtoreita ei meillä kouluteta liikaa, sillä tohtorit työllistyvät hyvin ja että tohtoreiden työttömyysaste on hyvin matala.[4] Tämä on tietysti vain osa totuutta, sillä pelkkä tohtoreiden hyvä työllistyminen sinänsä ei tietenkään kerro vielä mitään siitä, onko heitä koulutettu liikaa, liian vähän vai juuri sopivasti. Paljon olennaisempaa olisi tieto siitä, millaisille paikoille valmistuneet tohtorit työllistyvät. Kuinka moni tohtori esimerkiksi työllistyy paikalle, jossa paikan muodollisena pätevyysvaatimuksena on maisterin tutkinto tai missä työtehtävät eivät muutoin vaadi tohtorintutkinnon avulla saavutettuja tietoja ja taitoja? Mikäli näin tapahtuu laajassakin mittakaavassa, niin voitaisiinko silloin puhua tohtorien ”liikatuotannosta”? Ellei asiaa ole jo tutkittu, on sitä varmaankin syytä selvittää.

Liiketaloustieteen alan tutkimuksen ja tutkijankoulutuksen nykytilan kansainvälisen arvioinnin lopputulokset julkaistiin tämän vuoden helmikuussa Suomen Akatemian raportis-

[4] *Ks. esimerkiksi Karjalainen (2004) ja Lajunen (2004).*

sa.[5] Raportti sisältää lukuisia oikean suuntaisia suosituksia kauppatieteellisen alan tutkimustoiminnan ja tohtorikoulutuksen kehittämiseksi Suomessa. Sitä vastoin minun on vaikeata ymmärtää työryhmän ehdotusta siitä, että kauppatieteiden alalla olisi luotava oma erillinen tohtoriohjelma henkilöille ("executive" -jatko-opiskelijat), jotka haluavat kouluttautua tohtoreiksi, mutta jotka eivät aio suuntautua akateemiseen työhön. Ehdotuksena on siis erillinen tohtoriohjelma "executive" jatko-opiskelijoille, joiden ainoa motiivi on saada nimensä eteen tohtorin arvo. Muussa tapauksessahan nämä henkilöt hakeutuisivat substanssiin keskittyvän akateemisen tohtoriohjelman piiriin. On vaikea nähdä, mitä lisäarvoa "executive" tohtoriohjelma voisi tuoda jo nykyään hyvin toimiviin MBA- ja Executive MBA-ohjelmiin verrattuna. Pieneen maahan, kuten Suomeen, riittää mainiosti yksi substanssiin perustuva tohtoriohjelma, jonka läpikäyneet voivat valmistumisensa jälkeen sijoittua minne hyvänsä. Suomalaisten yliopistojen ei korkeinta akateemista tutkintoa, tohtorin tutkintoa, tulisi jakaa nykyistä keveämmin vaatimuksin.

Hiukan karrikoiden voi todeta, että suomalaisen tutkijakoulujärjestelmän ensimmäistä kymmentä vuotta ehkä kaikkein eniten luonnehtii valmistuneiden tohtoreiden määrän voimakas kasvu. On todennäköistä, että tutkijakoulutuksen laatu keskimäärin on noussut, vaikka tätä ei ole tietääkseni todennettu huolellisen tutkimuksen avulla. Laadun mittaaminenhan on muutenkin haasteellista, mutta ehkä asiaan saadaan lisävalaistusta, kun Korkeakoulujen arviointineuvosto arvioi suomalaista jatkokoulutusta myöhemmin tänä vuonna. Toivottavasti tulevia vuosia suomalaisen tutkijakoulujärjestelmän ja tutkijakoulutuksen ympärillä yleisemminkin voidaan joskus myöhemmin luonnehtia tutkijakoulutuksen sisällön ja laadun vahvistamisen vuosiksi. Tämä voisi ilmeisen hyvin tapahtua myös valmistuvien tohtoreiden määrän lisäyksen kustannuksella.

Pitkällä tähtäimellä suomalaisen tohtorikoulutuksen paras laadun mittari on se, että täältä valmistuvat eri alojen tohtorit ovat kilpailukykyisiä kansainvälisillä akateemisilla työmarkkinoilla ja pärjäävät muutenkin kansainvälisessä tiedekilpailussa eikä siinä, että he kelpaavat nykyistä paremmin kotimaisten yritysten tai julkisen sektorin asiantuntijatehtäviin. □

[5] *Research in Business Disciplines in Finland, Evaluation Report.*

Kirjallisuus

Ehrenberg, R. G. ja L. Chang (2004): "Do Tenured and Tenure-Track Faculty Matter?", *NBER Working Paper* No.10695.

Karjalainen, S. (2004): "Onko tutkijankoulutusta syytä uudistaa?", *Korkeakoulutieto* 3/2004.

Lajunen, L. (2004): "Tohtorinmentäviä aukkoja teollisuudessa". *Kaleva* 14.9.2004.

Suomen Akatemia (2005): Research in Business Disciplines in Finland, Evaluation Report.

Raivio, K. (2004): "Tutkijankoulutus hakoteillä?", *Yliopisto-lehti* 9/04.